

І. Г. ШОВКОПЛЯС

**Деякі питання вивчення
пізнього палеоліту на Україні
за роки Радянської влади**

Пізній палеоліт — заключна епоха стародавнього кам'яного віку, що датується здебільшого часом близько 40 (35) — 10 тис. років тому, — є однією з найцікавіших в давній історії людського суспільства. Саме з цією епохою багато дослідників довгий час пов'язують видатні досягнення і події в розвитку господарського та суспільного життя, побуту й культури первісних людей. Це — виникнення і розвиток техніки одержання видовжених ножевидних пластин з призматичних нуклеусів, що служили основними заготовками для виготовлення знарядь праці, та поява багатьох нових форм останніх — різців, скребків, вістрів, проколок тощо; початок обробки кістки і рогу тварин та широке використання їх для виготовлення різноманітних знарядь праці, побутових виробів, культових предметів, прикрас і творів мистецтва; виникнення найдавніших релігійних уявлень і вірувань та поховальних обрядів; поява довгочасних спеціально споруджених жител з широким використанням при цьому каменів, кісток і шкур тварин; виникнення відмінностей в розвитку культури стародавнього населення різних територій; зосередження значних груп пам'яток (стоянок) на порівняно невеликих територіях, зумовлене зв'язками і взаємовідносинами між колективами людей, що їх в свій час заселяли; формування людини сучасного фізичного типу — *Homo Sapiens*, що прийшла на зміну так званій неандертальській людині, час існування якої відноситься здебільшого до заключної, мустьєрської пори ранньопалеолітичної епохи; поява расових відмінностей серед первісного населення великих територіальних областей з різними фізико-географічними умовами; виникнення родової організації суспільства в його первісній матріархальній формі та існування обумовлених нею значних родових общин, зв'язаних кровною спорідненістю і груповими шлюбами їхніх членів та спільністю господарства і побуту, що знаходили свій вираз у колективній праці й пільному споживанні продуктів та проживанні у великих общинних житлах¹.

Виходячи з цих уявлень, дослідники-палеолітознавці нашої країни завжди приділяли належну увагу вивченню важливих і досить численних пізньопалеолітичних пам'яток, розташованих на території України, починаючи з дореволюційного часу.

Саме з вивчення пізньопалеолітичної стоянки в с. Гінцях на Полтавщині, виявленої в 1871 р. і вперше розкопаної в 1873 р., розпочалися дослідження палеоліту на території Східної Європи². Слідом за нею були виявлені і почали розкопуватися такі пізньопалеолітичні пам'ятки,

¹ П. П. Ефименко. Первобытное общество. К., 1953, стор. 265.

² Ф. И. Каминский. Следы древнейшей эпохи каменного века по р. Суле и ее притокам.— Труды III Археологического съезда в Киеве, т. 1. К., 1878.

як Кирилівська стоянка в Києві³, Мізинська на Чернігівщині⁴, Гінцівська⁵ та ін. Підсумкам вивчення палеоліту в дореволюційний час в нашій країні, в тому числі й на Україні, була присвячена праця О. А. Спіцина, опублікована в 1915 р.⁶

Проте при всій важливості названих пам'яток результатів їхніх досліджень було недостатньо для висвітлення історичного процесу на території Півдня Східної Європи. Крім того, більшість з них була розкопана на досить незначних ділянках, а самі розкопки мали дуже обмежену мету, що цілком відповідало тодішньому стану палеолітознавства. За окремими винятками (наприклад, розкопки В. В. Хвойки на Кирилівській стоянці) головним завданням досліджень було одержання якнайбільшої кількості речових знахідок та встановлення геологічних умов залягання культурного шару стоянок. Питання господарського і суспільного життя, побуту і духовної культури стародавніх мешканців пізньопалеолітичних стоянок при цьому, як правило, і не ставилося.

Історична характеристика пізньопалеолітичної епохи залишалася справою майбутніх досліджень. Вона стала метою і завданням радянських палеолітознавців. Радянське палеолітознавство на Україні в своєму розвитку пройшло досить складний шлях, і його можна поділити на три основних періоди. Перший період, що охоплював 20-і — початок 30-х років, відзначався зусиллями дослідників виявити і розкопати якнайбільше пізньопалеолітичних пам'яток та класифікувати їх відповідно до загальноприйнятої в той час схеми Мортільє — Брейля. Незважаючи на певні досягнення, зокрема виявлення і розкопки ряду цікавих стоянок — нових і відомих раніше (Довгиничі на Волині)⁷, Пушкарі⁸, Мізин⁹ і Журавка¹⁰ на Чернігівщині та стоянки на Середньому Дністрі¹¹, істотних зрушень у розвитку палеолітознавства в цей період не сталося. Розкопки окремих стоянок, як і раніше, здійснювалися на основі так званої траншейно-кесонної методики, що позбавляла можливості одночасного розкриття значної площі і належного вивчення залишків давніх господарсько-побутових і житлових комплексів, бо вони розбиралися дрібними частинами, сприймалися як «купи сміття», «звалища домашніх покидьків», великі чи малі «купи кісток» тощо і були незрозумілими. Головним завданням дослідження стоянок все ще вважалося добування різних давніх виробів та встановлення геологічних умов залягання пам'яток.

Такий стан розвитку радянського палеолітознавства в той час знайшов свій яскравий вираз у наукових працях, що вийшли в світ у кінці 20-х — на початку 30-х років¹².

Вивчення пізньопалеолітичних пам'яток на Україні докорінно змінюється з середини 30-х років, коли починається другий період розвитку

³ В. В. Хвойка. Каменный век Среднего Приднепровья.— Труды XI Археологического съезда, т. I. М., 1901.

⁴ П. П. Ефименко. Каменные орудия палеолитической стоянки в с. Мезине Черниговской губ.— Ежегодник Русского антропологического общества, т. IV. СПб., 1913.

⁵ В. А. Городцов. Исследование Гондовской палеолитической стоянки в 1915 году.— Труды Секции археологии Российской Ассоциации научно-исследовательских институтов общественных наук, т. I. М., 1926.

⁶ А. А. Спицын. Русский палеолит.— Записки Отделения русской и славянской археологии Русского археологического общества, т. II. Пг., 1915.

⁷ І. Ф. Левицький. Довгинецька палеолітична станція.— Антропология, III. К., 1930.

⁸ М. Я. Рудинський. Пушкарівський палеолітичний постій і його місце в українському палеоліті.— Археологія, т. I. К., 1947.

⁹ Розкопки М. Я. Рудинського в 1930 і 1932 рр.

¹⁰ М. Я. Рудинський. Досліди в Журавці.— Антропология, II. К., 1929.

¹¹ М. Я. Рудинський. З матеріалів до вивчення передісторії Поділля.— Антропология, II. К., 1929.

¹² М. Я. Рудинський. Деякі підсумки та ближчі завдання палеонтологічних вивчень в межах УРСР.— Антропология, IV. К., 1931.

радянського палеолітознавства на Україні, що тривав до початку 50-х років. Палеолітознавство разом з іншими розділами археології на Україні слідом за всією радянською археологією почало розвиватися на якісно новій основі — на базі вчення марксизму-ленінізму. Пізньопалеолітична епоха стала розглядатися як закономірний етап найдавнішого періоду історії людства, а знаряддя праці і побутові вироби та залишки господарсько-побутових комплексів й об'єктів на її пам'ятках почали визнаватися основними першоджерелами для його висвітлення.

Характерною рисою розвитку палеолітознавства на Україні стало повсюдне застосування нової наукової методики розкопок стоянок, розробленої палеолітознавцями Російської Федерації під керівництвом П. П. Єфименка в процесі багаторічних досліджень пізньопалеолітичних пам'яток в районі Костенок на Дону. Суть її полягала в одночасному розкритті культурного шару стоянок на значних площах для виявлення і всебічного вивчення всіх залишків господарських, житлових, побутових і культурних об'єктів та комплексів, що на них збереглися, з метою висвітлення питань господарського і суспільного життя, побуту і культури їх стародавніх мешканців. Останнє становило основний зміст досліджень у галузі палеоліту, а сам палеоліт поступово перетворювався у важливий розділ історичної науки, що висвітлює найдавніше минуле людства¹³.

Важливою особливістю цього періоду були комплексні дослідження палеолітичних пам'яток спеціалістами різних наук — археології, четвертинної геології, палеозоології, палеоботаніки, антропології тощо. Тоді саме була здійснена досить значна програма польових досліджень в різних районах території України, зокрема Гінцівської стоянки на Полтавщині¹⁴ та Пушкарівської I¹⁵, Новгород-Сіверської¹⁶, Чулатівської I¹⁷ і Чулатівської II¹⁸ на Чернігівщині. В післявоєнні роки розпочалися дослідження палеолітичних пам'яток на Середньому Дністрі¹⁹, було завершено розкопки Володимирської стоянки на Кіровоградщині²⁰ і Амвросіївської в Донбасі²¹. Активну і часто провідну участь в більшості цих досліджень брали археологи Москви та Ленінграда. В кінці цього періоду вийшли в світ важливі узагальнюючі праці В. І. Громова²², П. П. Єфименка²³, П. Й. Борисковського²⁴, що підвели підсумок вивченню палеоліту в Радянському Союзі, в тому числі й на території України, до кінця 40-х — початку 50-х років. Не обійшлося, проте, без певних не-

¹³ П. П. Єфименко. Первобытное общество. Л., 1938.

¹⁴ І. Ф. Левицький. Гінцівська палеолітична стоянка.— Палеоліт і неоліт України, т. 1. К., 1947.

¹⁵ П. Й. Борисковський. Палеолітична стоянка Пушкарі I.— Палеоліт і неоліт України, т. 1. К., 1947.

¹⁶ І. Г. Підоплічко. Пізньопалеолітична стоянка Новгород-Сіверськ.— Палеоліт і неоліт України, т. 1. К., 1947.

¹⁷ І. Г. Підоплічко. Палеолітична стоянка Чулатів I.— Палеоліт і неоліт України, т. 1. К., 1947.

¹⁸ М. В. Воеводський. Палеолитическая стоянка Рабочий ров (Чулатово II).— Ученые записки МГУ, 1952, вып. 158.

¹⁹ А. П. Черныш. Основные результаты исследований позднего палеолита Среднего Приднестровья (1946—1957 гг.).— Материалы Всесоюзного совещания по изучению четвертичного периода, т. 1. М., 1961.

²⁰ О. П. Черныш. Володимирівська палеолітична стоянка. К., 1953.

²¹ П. Й. Борисковський. Палеолітичне місцезнаходження біля м. Амвросіївки.— Археологія, т. V. К., 1951.

²² В. І. Громов. Палеонтологическое и археологическое обоснование стратиграфии континентальных отложений четвертичного периода на территории СССР (Млекопитающие, палеолит). М., 1948.— Труды Ин-та геологических наук АН СССР, вып. 64. Геологическая серия, № 17.

²³ П. П. Єфименко. Первобытное общество. К., 1953.

²⁴ П. Й. Борисковський. Палеолит Украины. М.—Л., 1953.— МИА, № 40.

доліків фактичного (методичного) і методологічного порядку. Вони знайшли своє відображення як у висунутих у той час нових періодизаційних схемах, що, по суті, були лише якоюсь мірою модифікацією схеми Мортілье — Брейля (старі назви замінені новими), так і у відтворенні господарсько-побутового (реконструювання великих общинних жител) і суспільного (неподільність родових общин) життя стародавнього населення пізнього палеоліту.

Особливо виразними стали досягнення у вивченні пізнього палеоліту на Україні, як і у всьому Радянському Союзі, в третьому періоді розвитку радянського палеолітознавства, що почався в 50-х роках. Широко польові дослідження багатьох важливих пізньопалеолітичних стоянок та їхніх груп, зосереджених на окремих територіях, часто порівняно невеликих і суцільних, дали змогу не тільки поставити, а й тією чи іншою мірою вирішити ряд важливих питань історії стародавнього населення в пізньопалеолітичну епоху.

Серед них на особливу увагу заслуговують розкопки багатьох стоянок, в тому числі й багатощарових на Середньому Дністрі (Бабин I, Молодове V, Корман IV, Вороновиця I, Оселівка та ін.)²⁵, стоянок Липа VI і Куличівка на Волині²⁶, стоянки Велика Аккаржа поблизу Одеси²⁷, Радомишльської на Житомирщині²⁸, Мізинської на Чернігівщині²⁹, Добраничівської на Київщині³⁰, Межирицької на Черкащині³¹ та Берегове I на Закарпатті³².

Внаслідок цих досліджень і наукових спостережень одержано велику кількість різноманітних матеріалів, які дали підстави українським палеолітознавцям внести помітний вклад у розробку важливіших питань, що хвилюють як радянських, так і зарубіжних палеолітознавців.

Однією з них є проблема локальності в розвитку культури стародавнього населення. Вперше її підняв французький дослідник Анрі Брейль на початку ХХ ст. встановленням факту одночасного існування в Західній Європі оріньякської культури поряд з солютрейською³³. На початку 20-х років ці питання порушував В. О. Городцов, відзначаючи істотну відмінність так званих мадленських пам'яток Східної Європи і Франції³⁴.

Інтенсивна розробка цієї важливої проблеми, тепер однієї з найактуальніших в світовому палеолітознавстві, розпочалася в нашій країні тільки в 50-х роках, після виходу в світ відомої праці С. М. Замятніна³⁵. Як відомо, С. М. Замятнін виділив три великі зони-провінції з характерними для кожної з них групами пізньопалеолітичних пам'яток — євро-

²⁵ А. П. Черныш. Поздний палеолит Среднего Приднестровья.— Палеолит Среднего Приднестровья. М., 1959 (Труды Комиссии по изучению четвертичного периода, т. XV).

²⁶ В. П. Савич. Богатошарова палеолітична стоянка Липа VI.— Матеріали та дослідження з археології Прикарпаття і Волині, вип. 5. Львів, 1964.

²⁷ П. И. Борисковский. Палеолитическая стоянка под Одессой.— КСИА АН СССР, вып. 86. М., 1961.

²⁸ И. Г. Шовкопляс. Палеолітична стоянка Радомишль.— Археологія, т. XVI. К., 1964.

²⁹ И. Г. Шовкопляс. Мезинская стоянка. К., 1965.

³⁰ И. Г. Шовкопляс. Добраничевская стоянка на Киевщине.— МИА, № 185. М.—Л., 1972; його ж. Исследование Добраничевской стоянки.— Археологические открытия 1970 г. М., 1971.

³¹ И. Г. Пидопличко. Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине. К., 1969.

³² С. В. Смирнов. Пізньопалеолітична стоянка Берегове I в Закарпатті.— Археологія, I. К., 1971.

³³ H. Breuil. Les subdivisions du paléolithique supérieur et leur signification.— Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistorique, XIV session, t. 1. Genève, 1912; Genève, 1923.

³⁴ В. А. Городцов. Археологія, т. 1. Каменный период. М.—Пг., 1923.

³⁵ С. Н. Замятнин. О возникновении локальных различий в культуре палеолитического периода.— Труды Ин-та этнографии АН СССР. Новая серия, т. XVI. М.—Л., 1951.

пейську прильодовикову, середземноморсько-африканську та сибірсько-китайську, які відображали існуючі вже в той час локальні (місцеві) відмінності в розвитку культури великих груп пізньопалеолітичного населення цих зон-провінцій.

Детальне вивчення багатьох пам'яток показало, що помітні відмінності в розвитку культури пізньопалеолітичного населення чітко встановлюються (простежуються) і для окремих областей й навіть порівняно невеликих територіальних районів в середині кожної з таких зон-провінцій. На основі цього тепер в ряді випадків виділяються окремі пізньопалеолітичні етнокультурні області, а всередині їх — навіть окремі археологічні культури, представлені групами досить близьких між собою пізньопалеолітичних пам'яток, розташованих на суцільних територіях.

Ряд таких пізньопалеолітичних етнокультурних областей встановлено (виділено) і на території Української РСР — середньодніпровська, прикарпатська, волинська та степова. Окрему групу становлять стоянки гірського Криму.

Всі вони представлені більшою чи меншою групою пам'яток, дуже близьких між собою і в той самий час досить відмінних від одночасних з ними інших груп. Всередині деяких областей вдається виділити навіть окремі культури (ранньо- й пізньомолодовську, радомишльсько-пушкарівську і мізинську тощо). В деяких випадках простежуються виразні сліди проникнення окремих груп пізньопалеолітичного населення з однієї області в іншу. Яскравим прикладом цього може служити Журавська стоянка на Чернігівщині — степова за своїм характером в межах середньодніпровської області³⁶.

Не менш важливою проблемою сучасного палеолітознавства в галузі вивчення історії стародавнього населення в пізньопалеолітичну епоху є проблема вивчення жител і поселень та встановлення характеру господарсько-побутового і суспільного (соціального) життя її населення.

Для розв'язання цього питання пізньопалеолітичні пам'ятки з території України та результати їхніх досліджень мають першорядне значення.

Як відомо, питання про можливість існування спеціально споруджених жител в епоху пізнього палеоліту і тим більше виявлення їхніх залишків дореволюційні палеолітознавці, в тому числі й на Україні, вирішували в негативному плані.

Істотно змінилися уявлення з цих питань в кінці 20-х — на початку 30-х років, після виявлення і дослідження залишків жител на пізньопалеолітичних стоянках в Гагаріно³⁷ та Костенках³⁸ на Дону.

Важливими в цьому плані були розкопані в 30-х роках пізньопалеолітичні стоянки на Україні — Гінцівська³⁹, Пушкарівська⁴⁰ та Чулатівська II⁴¹. Виявлення залишків пізньопалеолітичних жител на ряді стоянок Східної Європи, їх всебічне вивчення та спроби реконструкції, здійснені в довоєнні роки⁴², стали одним з найважливіших досягнень радян-

³⁶ И. Г. Шовкопляс. До питання про характер розвитку культури пізнього палеоліту. — Археологія, т. XXII. К., 1969.

³⁷ С. Н. Замятнин. Экспедиция по изучению культур палеолита в 1927 г. — Сообщения Гос. Академии истории материальной культуры, II. Л., 1929; його ж. Раскопки в Гагарино. — Палеолит СССР. М. — Л., 1935.

³⁸ П. П. Ефименко. Костенки I. — Сообщения Гос. Академии истории материальной культуры, 1931, № 11/12; його ж. Значение женщины в ориньякскую эпоху. Л., 1931 (Известия Гос. Академии истории материальной культуры, т. XI, вып. 3-4).

³⁹ І. Ф. Левіцький. Вказ. праця, стор. 206—211.

⁴⁰ П. Й. Борисковський. Палеолітична стоянка Пушкарі I...

⁴¹ М. В. Воеводський. Результати робіт Деснянської експедиції 1936—1938 рр. — Палеоліт і неоліт України, т. I. К., 1947, стор. 44.

⁴² П. Й. Борисковський. Пушкаревское палеолитическое жилище. — КСИИМК АН СССР, вып. VII. М — Л., 1940; А. П. Окладников. Палеолитические жилища в Бурети. — КСИИМК АН СССР, вып. X. М. — Л., 1941.

ського палеолітознавства. Були виявлені і визначені першокласні джерела для вивчення господарського і побутового життя давніх родових колективів. Палеолітознавство перетворювалося в повноправний розділ стародавньої історії людства.

Проте не обійшлося і без істотних недоліків. Захопившись ідеєю прямого археологічного підтвердження відомого марксистського положення про існування в пізньопалеолітичну епоху матриархальних родових общин і вважаючи їх монолітними і неподільними, деякі дослідники висунули і довгий час відстоювали концепцію про існування в пізньому палеоліті головним чином великих общинних жител, здатних одночасно вміщувати під одним дахом усіх її членів. Саме такі житла відтворювалися і навіть реконструювалися, наприклад, на стоянках Костенки I і Авдеево, Костенки IV і Пушкарі I⁴³.

Заперечення деяких дослідників з цього приводу⁴⁴, як і неодноразові факти виявлення залишків невеликих жител на ряді пізньопалеолітичних стоянок, здебільшого ігнорувалися. Дуже важливе значення для належного висвітлення питань про характер жител і поселень в пізньопалеолітичну епоху мають результати досліджень цілого ряду стоянок на Україні, здійснених в післявоєнні роки. На багатьох з них — в Радомишлі і Мізині, Добранічівці і Межирічі, Молодовому і Вороновиці — виявлені і детально вивчені досить чіткі і переконливі залишки довгочасних пізньопалеолітичних жител, при спорудженні яких були в свій час, крім дерева і шкур, використані різноманітні кістки тварин, головним чином мамонтів. Важливо зазначити, що всі ці житла були невеликими за розмірами. На основі вивчення останніх вдалося встановити, що й так звані общинні житла Костенок I і Авдеево, Костенок IV і Пушкарів I є складними комплексами з кількох таких самих невеликих жител та інших господарсько-побутових об'єктів. Були здійснені графічні і навіть предметні реконструкції пізньопалеолітичних жител у вигляді жител народів Крайньої Півночі (чумів, яранг)⁴⁵.

На основі цього встановлено, що родові общини пізнього палеоліту з самого його початку були поділені на невеликі групи людей — окремі сім'ї, кожній з яких належало окреме невелике житло. Община в цілому займала всю стоянку. Монографічне вивчення ряду стоянок пізнього палеоліту на Україні (Радомишль, Мізин, Добранічівка, Межиріч) — залишків їх різноманітних господарських та виробничих, житлових і побутових об'єктів — дало можливість висвітлити ряд питань суспільного (соціального) розвитку родових колективів і простежити певні зміни в цьому розвитку пізньопалеолітичної епохи. Вони можуть бути досить виразно продемонстровані на прикладі краще вивчених Радомишльської та Добранічівської стоянок. Так, на першій з них, що належить до початкової пори пізнього палеоліту, виявлено залишки шести невеликих жител, розташованих по колу близько одне від одного. Поруч з ними, входячи в коло, була велика яма-комора, заповнена значною кількістю кісток мамонта. На внутрішній площі (всередині кола, утвореного жителями і ямою-коморою) розташовувалися виробничий центр — місце обробки кременю й кістки та велике вогнище. Таким чином, на шість жи-

⁴³ П. П. Ефименко. Первобытное общество, изд. 2. Л., 1938, стор. 448; його ж. Первобытное общество. К., 1953, стор. 437; його ж. Костенки I. М.—Л., 1958; А. Н. Рогачев. Исследование остатков первобытнообщинного поселения верхнепалеолитического времени у с. Авдеево на р. Сейме в 1949 г.—МИА, № 39. М.—Л., 1953, стор. 137—191; його ж. Остатки первобытнообщинного жилища верхнепалеолитического времени у с. Костенок на Дону.—СА, XVI. М.—Л., 1952; П. И. Борисковский. Палеолит Украины, стор. 181—202.

⁴⁴ М. В. Воеводский. К вопросу о Пушкаревском палеолитическом жилище.—Искапаемый человек и его культура на территории СССР. М., 1952 (Ученые записки МГУ, вып. 158).

⁴⁵ И. Г. Шовкопляс. Мезинская стоянка, стор. 48; И. Г. Пидопличко. Позднепалеолитические жилища...

тел, що належали невеликим групам мешканців стоянки, припадали один виробничий центр, одне велике вогнище поза житлами та велика яма-комора з кістками тварин. (сировиною для різних потреб) ⁴⁶. Всі ці об'єкти були загальною (спільною) власністю всіх мешканців стоянки і разом з житлами становили загальнообщинний господарсько-побутовий комплекс.

Зовсім інша картина спостерігається на Добранічівській стоянці — пам'ятці заключної пори пізнього палеоліту. На ній виявлено залишки чотирьох невеличких жител, але розташованих вже на досить значній віддалі одне від одного (не менше 20 м). Кожне з таких жител було осередком окремого, чітко відособленого господарсько-побутового комплексу зі своїми виробничими центрами, великими вогнищами поза житлами і ямами-коморами ⁴⁷. Кожний такий комплекс належав мешканцям лише одного житла; невеликій групі людей — окремій сім'ї, яка вела своє господарство відособлено від інших таких самих сімей, що мешкали в подібних житлах на стоянці.

Таким чином, виникнення родової організації суспільства і початковий період існування найдавніших, монолітних (неподільних) родових общин слід відносити до часу не пізніше кінця ранньопалеолітичної епохи.

Пізній палеоліт був уже епохою дальшого поступального розвитку родового суспільства, дедалі більшого відособлення окремих невеликих сімей.

Радомишльська стоянка відображає досить ранній етап цього розвитку, коли господарська і виробнича діяльність та побут її мешканців, вже поділених на окремі сім'ї, цілком (чи значною мірою) мали ще груповий (загальнообщинний характер). Мешканців усіх її невеликих жител задовольняла наявність спільних об'єктів — виробничого центру, великого вогнища поза житлом і ями-комори.

Добранічівська стоянка свідчить про зміни, які сталися в цьому розвитку протягом пізньопалеолітичної епохи, і вказує на те, що господарське і виробниче життя та побут родового колективу здійснювалися його окремими сім'ями, тобто набрали посімейного характеру. Загальнообщинними, напевно, залишалися тільки окремі види діяльності мешканців стоянки, такі, як облавне полювання на мамонтів та інших стадних тварин, захист від нападів тощо, коли виникала необхідність в одночасних зусиллях значних груп людей ⁴⁸. Невеликі відособлені групи мешканців пізньопалеолітичних стоянок, що входили до складу родових общин, які населяли ці стоянки, слід, напевно, розглядати як найдавніші парні сім'ї, виникнення яких довгий час відносилось до мезолітичної епохи («вищого ступеня епохи дикунства») ⁴⁹.

Можна вважати тепер, що невеликі парні сім'ї були однією з найбільш характерних і визначальних рис самого родового ладу в пізньопалеолітичну епоху.

Уявлення про існування великих монолітних (неподільних) родових общин і виникнення родового ладу в епоху пізнього палеоліту, а найдавніших парних сімей — лише в мезолітичну епоху не знаходять підтвердження в результатах досліджень пам'яток пізнього палеоліту, здійснених в останній час, у тому числі й на території Української РСР.

⁴⁶ И. Г. Шовкопляс. Радомишльская стоянка — памятник начальной поры позднего палеолита. — Стратиграфия и периодизация палеолита Восточной и Центральной Европы. М., 1965.

⁴⁷ И. Г. Шовкопляс. Добраничевская стоянка на Киевщине...; його ж. Исследования Добраничевской стоянки в 1970 г. — Археологические открытия 1970 г. М., 1971.

⁴⁸ И. Г. Шовкопляс. Господарсько-побутові комплекси пізнього палеоліту. — Археологія, 3. К., 1971.

⁴⁹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 21. К., 1964, стор. 28—29.

Однією з найважливіших проблем радянського і світового палеолітознавства продовжує залишатися проблема періодизації та датування пам'яток і епох стародавнього кам'яного віку, зокрема пізнього палеоліту.

Як відомо, створена ще в другій половині XIX ст. Г. Мортільє і доповнена на початку XX ст. А. Брейлем періодизаційна схема пізнього палеоліту (оріньяк—солютре—мадлен) в свій час визнавалася універсальною (глобальною). Дослідники палеоліту, в тому числі й у нашій країні, особливо на Україні, вважали за необхідне кожну нову з виявлених і досліджених стоянок привести у відповідність з цією схемою, знайти в ній місце для тієї чи іншої пам'ятки⁵⁰.

Поодинокі спроби дослідників, наприклад, В. О. Городцова на початку 20-х років, виробити нову періодизаційну схему палеоліту взагалі і пізнього палеоліту зокрема, з урахуванням специфіки пам'яток Східної Європи⁵¹, не мали успіху, оскільки зводилися лише до «поліпшення» схеми Мортільє — Брейля та заміни назв її окремих епох (культур).

Проте дослідження нових пам'яток в різних країнах показало, що схема Мортільє — Брейля вже пережила себе і може вживатися лише умовно, для визначення відносного датування пам'яток при визнанні одночасності її оріньякського і солютрейського підрозділів. В своєму початковому розумінні ця схема не цілком придатна тепер навіть для пізнього палеоліту у Франції, на основі пам'яток якої вона була в свій час створена. Переважна більшість дослідників тепер не користується цією періодизаційною схемою, а її підрозділи (епохи, культури) вживаються тільки як часові поняття для визначення початкової (оріньяко-солютрейської) та заключної (мадленської) пори пізнього палеоліту як історичної епохи.

Дослідження палеоліту в різних країнах і встановлення досить різних локальних відмінностей в розвитку культури стародавнього населення в різних територіальних зонах, областях і районах показали неможливість створення загальних, всеохоплюючих (глобальних) періодизаційних схем пізнього палеоліту.

В післявоєнні роки П. П. Єфименко в Києві⁵² та П. Й. Борисковський у Ленінграді⁵³ здійснили спроби створення нових періодизаційних схем для пам'яток пізнього палеоліту Східної Європи, в тому числі України, шляхом поєднання запропонованих авторами «стадій» і «ступенів», виведених з характеру (типу) та відносного датування окремих груп пам'яток, з «оріньяко-солютрейським» та «мадленським» часом схеми Мортільє — Брейля, від якої дослідникам так і не вдалося відійти. Штучність цих схем яскраво підтвердилась їхньою нежиттєвістю. Ними ніхто, в тому числі й самі автори, після їх створення й опублікування, практично майже не користувався. Більш життєвими виявилися місцеві (локальні) періодизаційні схеми для пам'яток окремих районів Східної Європи — Костенківсько-Борщівського⁵⁴, Прикарпатського⁵⁵ і Середньодніпровського⁵⁶. Проте взаємозв'язок між окремими такими схемами, на жаль, відсутній. Узгодження місцевих схем та розробка скорегованих

⁵⁰ П. П. Е ф и м е н к о. Палеолитические стоянки Восточно-Европейской равнины.— Труды II Международной конференции Ассоциации по изучению четвертичного периода Европы, вып. V. Л.—М., 1934; М. Я. Рудинський. Деякі підсумки та ближчі завдання палеонтологічних вивчень в межах УРСР.— Антропология, IV. К., 1931.

⁵¹ В. А. Г о р о д ц о в. Археология, т. 1. Каменный период. М.—Пг., 1923.

⁵² П. П. Е ф и м е н к о. Первобытное общество, стор. 320; його ж. Про періодизацію пізнього палеоліту Східної Європи.— Археология, т. X. К., 1957.

⁵³ П. Й. Б о р и с к о в с ь к и й. Палеолит Украины, стор. 395—415.

⁵⁴ А. Н. Р о г а ч е в. Многослойные стоянки Костенковско-Боршевского района на Дону и проблема развития культуры в эпоху верхнего палеолита на Русской равнине.— МИА, № 59. М.—Л., 1957.

⁵⁵ А. П. Ч е р н ы ш. Поздний палеолит Среднего Приднестровья.

⁵⁶ И. Г. Ш о в к о п л я с. Мезинская стоянка, стор. 287—296.

періодизаційних схем для значних територіальних областей — актуальне завдання майбутніх досліджень.

Щодо абсолютного датування пізньопалеолітичних пам'яток то, як відомо, до появи дуже поширених і «модних» визначень дат за C_{14} пізній палеоліт датували часом 40—15 тис. років. Тепер він датується часом близько 35—10 тис. років. В цілому з цими датами можна погодитися. Проте стосовно конкретних абсолютних дат окремих пам'яток, встановлених фізико-хімічними методами C_{14} , та їх відносним датуванням в системі пам'яток (за археологічними даними) нерідко існують значні розходження. Метод C_{14} , напевно, правильний і перспективний, але ще не досить досконалий, і тому його визначення не завжди є достатньо переконливими і беззастережними. Абсолютне датування пам'яток ще вимагає значної праці спеціалістів різних наук.

Такі деякі з основних результатів вивчення пам'яток і наукових проблем пізнього палеоліту на Україні.

Українське палеолітознавство є складовою частиною всього радянського палеолітознавства, справою всіх радянських спеціалістів з палеоліту. Досягнення в цій галузі здобуті спільними зусиллями шляхом всебічного наукового співробітництва.

Співдружність палеолітознавців різних республік Радянського Союзу — яскраве свідчення братерської дружби народів нашої великої багатонаціональної держави.

и. г. шовкопляс

Некоторые вопросы изучения позднего палеолита на Украине за годы Советской власти

Резюме

Изучение памятников позднего палеолита на Украине продолжается уже в течение столетия, но широкие, в том числе монографические, их исследования и превращение палеолитоведения в раздел науки о древнейшем прошлом человечества осуществлены только в годы Советской власти. Советское палеолитоведение прошло в своем развитии длинный и сложный путь от простого накопления фактов до постановки и решения многих важных теоретических вопросов.

Исследование многих позднепалеолитических памятников в различных районах Украинской ССР и на соседних территориях позволили осветить многие стороны хозяйственной и общественной жизни, быта и духовной культуры древних родовых коллективов первобытных людей. К ним относятся, в частности, установление локального характера развития культуры и выделение на этой основе отдельных территориальных этнокультурных областей, выявление сложных хозяйственно-бытовых комплексов на стоянках и установление изменения их характера в течение позднего палеолита, определение характера позднепалеолитических жилищ и поселений, дающих основания для предположения существования древнейших парных семей уже в эту отдаленную историческую эпоху, и др.

Успехи в изучении позднего палеолита на Украине являются результатом совместных усилий и научного сотрудничества всех советских палеолитоведов.

л. і. крушельницька

Пам'ятки могилянського типу

В археологічних працях останніх років, де розглядаються питання походження культур залізної доби України і етногенезу їхніх творців, значну увагу приділено пам'яткам передскіфського і скіфського періодів Волині та Полісся. На думку дослідників, вказані старожитності